

RG

Moderni habsburški popisi prebivalstva v Cislajtaciji in njihove zlorabe v avstrijsko-ilirskem Primorju iz perspektive ohranjenih popisnih listov (zapisnic in naznanilnic)

Prejeto/
Received:
14. maj 24
Popravljeno/
Revised:
23. jun. 24
Sprejeto/
Accepted:
30. jun. 24
Objavljeno/
Published:
8. jul. 24

Ivica Pletikosić

Humanistično društvo Histria; Koper, Slovenija
pletikosic.ive@gmail.com

Izveleček

Statistična literatura, ki vsebuje podatke za obdobje habsburških modernih popisov prebivalstva, je nastala na podlagi izračunov občinskih uradnikov. Le ti so listali zapisnice in naznanilnice ter izračunane podatke pošiljali na Dunaj v tisk državni tiskarni. Ponovno preverjanje teh virov ponuja povsem nov zorni kot gledanja na obravnavane popise prebivalstva. Smoter članka je predstaviti največje razlike med uveljavljenimi resnicami in pogledom iz tega novega zornega kota.

Ključne besede

Popis prebivalstva, Avstro-Ogrska, avstrijsko-ilirsko Primorje, 19.-20. stoletje

Abstract

Modern Habsburg population censuses in Cislajtania and their abuses in the Austrian-Illyrian Primorje from the perspective of preserved census sheets (notes and notices)

The statistical literature, which contains data for the period of the Habsburg modern population censuses, was created on the basis of calculations by municipal officials. Only they leafed through the notes and notices and sent the calculated data to Vienna for printing by the state printing house. Re-examining these sources offers a whole new perspective on the censuses in question. The purpose of the article is to present the biggest differences between the established truths and the view from this new angle.

© Avtor/Author,
2024

Keywords

Census, Austria-Hungary, Austrian-Illyrian Primorje, 19th-20th century

1 Uvod

Moderne popise prebivalstva, kot jih poznamo danes, so najprej izvedli na Skandinavskem polotoku že sredi 18. stoletja.¹ Relativno hitro so se njihove pomembnosti zavedali tudi v habsburški monarhiji, kjer so prvega opravili leta 1857.² Omenjeni popis je bil logično nadaljevanje habsburških prizadevanj na tem področju, saj so se popisi prebivalstva v monarhiji izvajali že prej. Zelo uspešen je bil popis iz leta 1846, vendar brez kritičnega datuma za vso državo in z relativno nepripravljenim osebjem za izvajanje popisa (tudi duhovščina). Zato je bil popis leta 1857 poverjen ministrstvu za notranje zadeve (Ministerium des Innern). Poleg splošnih spoznanj o stavbnem fondu, prebivalstvu in živini, je država s popisi urejevala naborniški sistem in si pomagala pri fiskalni politiki.³

Ko je državna uprava spoznala, kakšen zalogaj je popis prebivalstva, torej koliko ljudi in časa je potrebno za njegovo izvedbo, je breme vseh naslednjih popisov preložila na ramena hišnih posestnikov

Ko je državna uprava spoznala, kakšen zalogaj je popis prebivalstva, torej koliko ljudi in časa je potrebno za njegovo izvedbo, je breme vseh naslednjih popisov preložila na ramena hišnih posestnikov in občinskih uprav. S tem je vzela v zakup tudi možnost zlorabe popisa oz. potvarjanja podatkov (rezultatov) s strani politično motiviranih izvajalcev. Nacionalistične (nacional-liberalne) občinske uprave na jezikovno (etnično) mešanih območjih Primorja te možnosti niso mogle izkoristiti ob drugem modernem popisu leta 1869, so jo pa zato v vseh naslednjih z rubriko o občevalnem jeziku (leta 1880, 1890, 1900 in 1910). Ta rubrika je popise prebivalstva spolitizirala do te mere, da so bile priprave na popis še najbolj podobne pripravam na volitve (zborovanja, agitacije, časopisne kampanje, ...). Kot je že Brix ugotovil, je pri nacionalnih vprašanih statistika vedno imela tudi politično dimenzijo.⁴

Država je v popisne pole vstavila vprašanje o jeziku, da bi izpolnila zakonsko obvezo o zaščiti narodnih manjšin. Zato je bilo potrebno prešteti njihove pripadnike. Vendar po katerem merilu? Najbolj prepoznaven je jezik. Le ta je edino merilo nacionalnosti, ki se ga da kategorizirati in kolikor toliko objektivno prešteti.⁵ Toda kateri? Medtem ko je bil na sanktpetersburškem mednarodnem statističnem kongresu leta 1872 predlagan "langue parlée"⁶ in ko so se v ogrski polovici monarhije spraševali po materinem jeziku, so se v Cislajtaciji odločili za občevalni jezik (Umgangssprache).⁷ Ta nova rubrika je na popisnih vprašalnikih (popisnih listih) tretjega modernega habsburškega popisa prebivalstva v letu 1880 imela številko 9.

Že pri prvem popisu prebivalstva z rubriko o jeziku, so izvajalci (občinski uradniki) uspešno potvorili jezikovno sliko obravnavanega ozemlja in jo prilagodili svojim (političnim) potrebam. Z različnimi tehnikami in tehnologijami so takšno potvorjeno jezikovno podobo Primorja uspeli ohraniti še v četrtem popisu prebivalstva leta 1890, ko je imela rubrika o občevalnem jeziku št. 11 ter v petem leta 1900 in zadnjem, šestem leta 1910, ko je bilo vprašanje o jeziku v rubriki s št. 13.

Ta zadnji habsburški popis prebivalstva v letu 1910 je dejansko labodji spev avstrijske statistike. Odlično sestavljeni popisni listi (anketne pole) so nudili dovolj podatkov za izdelavo izjemnih statističnih publikacij, kot je Spezialortsrepertorium (ali Krajevni leksikon, v nadaljevanju SOR). Obeležili so ga državni revizorji, ki so revidirali popisne liste Trsta, Gorice, Kopra, občine Pomjan, Motovuna, Vižinade, Sv. Nedelje, Kaštelira, Šterne in Livad,⁸ oz. popravljali (ne)delo navedenih občinskih uprav in korigirali

jezikovno sliko – podobo nekaterih od navedenih krajev. Vendar država ni revidirala vsega števnege operata, zato je tudi ta zadnji popis, revizijam navkljub, le še ena zmaga italijanofilskega, iredentističnega, nacional-liberalnega pogleda na svet (oz. avstrijsko-ilirsko Primorje).

2 Viri

Kako so obravnavani popisi prebivalstva potekali in na kakšne načine so občinski uradniki zlorabljali svoja pooblastila, je najbolj razvidno iz ohranjenih virov oz. popisnih listov. To so 72 x 46,4 cm veliki popisni vprašalniki, ki prepognjeni čez polovico tvorijo štiri strani. Obstajajo tri vrste popisnih listov, ovojne pole z naznanilnicami⁹ in zapisnice.¹⁰ V ovojni poli so zbrani podatki za hišo, v naznanilnicah za prebivalstvo, zapisnica pa je kombinacija obeh. Popisni listi so bili natisnjeni v desetih uradnih jezikih.¹¹ Na večjezičnih območjih so bili na voljo tudi dvojezični. Pri teh je bil glavni jezik vedno na levi strani.

Od velike gore papirja, uporabljene za avstrijske moderne popise je ostalo bore malo, vendar dovolj za novi zorni kot (pogled) in nova spoznanja. Preučevanje ohranjenih popisnih listov ima vsaj oz. najmanj dve prednosti pred preučevanjem objavljene statistične literature (SOR, Österreichische Statistik ...). Prvič, v zapisnicah in naznanilnicah so individualni podatki, ki se v literaturi izgubijo v morju števil in drugič, podatki iz statistične literature segajo kvečjemu do nivoja katastrskih občin, medtem ko popisni listi beležijo tudi "kontrade", ozemlja, iz katerih so k.o. sestavljene. S pomočjo popisnih listov je možno (naj)natančneje locirati hišno številko v prostoru.

Najobsežnejši vir hrani tržaška mestna knjižnica "Attilio Hortis". V njeni zbirki manjka popis iz leta 1880, nadomešča pa ga interni občinski popis iz leta 1875. Samo zadnji popis sestavlja skoraj 15 tekočih metrov arhivskega gradiva (140 snopičev)¹² in vsebuje podatke za približno četrto milijona Tržičanov. Ravno tako vestno kot tržaški občinski uradniki, so na svoje popisno gradivo gledali tudi goriški. Po neznani logiki so goriške naznanilnice v dveh arhivih. Večina jih je zbrana v državnem na obrobju mesta, naznanilnice prvega in zadnjega avstrijskega modernega popisa pa so v pokrajinskem, bližje centru. Zadnji obsega 19 snopičev ali skoraj dva tekoča metra.¹³ Naslednje (avtorju znano) gradivo po velikosti hranijo v piranskem arhivu. V štirih arhivskih škatlah (približno 1900 zapisnic iz leta 1910)¹⁴ so podatki za 10.088 oseb, ali za 2/3 takratnih občanov. Še dve arhivski škatli popisnih listov (iz leta 1910) ležijo na policah državnega arhiva v Trstu.¹⁵ V eni je 254 zapisnic za mesto Koper (približno 1/4 mestnega hišnega fonda) in v drugi 366 za občino Pomjan (popolno gradivo-števni operat za naselja Manžan, Planjave, Pomjan, Srgaši, Šmarje in Župančiči).

Poleg naštetih popisnih listov (tržaške in goriške naznanilnice ter piranske in kopske zapisnice) je med vire za moderne avstrijske popise prebivalstva smiselno vključiti še dve arhivski škatli dokumentov, ki neposredno pričajo o njihovem poteku in zlorabah izvajalcev. Ena je v pazinskem državnem arhivu, druga pa v goriškem (državnem arhivu). Pazinska škatla¹⁶ je pomembnejša, ker vsebuje korespondenco števnih komisarjev (popisovalcev), državnih revizorjev in pritožbe prizadetih ob popisu leta 1910, tako da so nečednosti oz. zlorabe popisovalcev v neposrednem zaledju Poreča lepo opisane. Goriška škatla¹⁷ je skromnejša. Vsebuje pa presenetljivo veliko gradiva v slovenskem jeziku,¹⁸ tudi navodila za izpolnjevanje naznanilnice.

Poleg serialnega branja vseh naštetih arhivskih virov, je za dobro razumevanje obravnavanih popisov (še posebno zadnjega, revidiranega) obvezno poznavanje literature, ki je nastala na podlagi preučevanja zapisnic in naznanilnic. Le te pa res ni veliko. Najpomembnejše delo je napisal dr. prof. Diego de Castro. Rojenega Pirančana, rednega profesorja na univerzi v Torinu je tržaški župan Miani leta 1946 zaprosil, naj pregleda od državnih revizorjev revidirane tržaške naznanilnice iz leta 1910 (približno 1/10 vsega tržaškega števne operata). Domneval je, da so državni revizorji zgrešili številne napake, nove rezultate pa je italijanska delegacija na mirovni konferenci v Parizu hotela uporabiti za dokazovanje italijanske identitete Trsta. S pomočjo svojih študentov je de Castro to delo opravil ter napisal poročilo, ki ga je v obliki znanstvenega članka¹⁹ objavil 31 let pozneje, po podpisu Osimskih sporazumov, ko ni bilo več nevarnosti, da bi se ga napačno razumelo. Goriške naznanilnice je pri preučevanju slovenskega meščanstva v tem naselju serialno bral mag. Jernej Vidmar. Izsledke je predstavil v svojem magistrskem delu leta 2006.²⁰ Piranske zapisnice je analiziral Ivica Pletikosić ter dognanja predstavil v doktorski disertaciji leta 2017.²¹ Koprške zapisnice niso še nikomur prišle pod drobnogled.

3 Potek popisa

Habsburžani so svoje moderne popise prebivalstva izvajali na dva različna načina in zato uporabili tri, že omenjene vrste popisnih listov. Najbolj razširjen je bil popis s pomočjo zapisnic, večja mesta in deželna središča,²² pa so popisovali s pomočjo ovojnih pol in naznanilnic. Popisne liste so najprej iz državne tiskarne (Hof-und Staatsdruckerei) razposlali po občinskih (matičnih) uradih.

V omenjenih urbanih središčih so bile nato ovojne pole z naznanilnicami (še pred novim letom) razdeljene med hišne posestnike. Vsaka hiša je bila popisana z eno ovojno polo in z naznanilnicami, čigar število je bilo odvisno od števila stanovanj v hiši. Lastnik objekta (ali njegov pooblaščenec) je izpolnil ovojno polo, naznanilnice pa razdelil med podnajemnike. Le ti so jih morali izpolnjene vrniti lastniku-hišnemu posestniku, ki jih je po uradni dolžnosti pregledal (popravljal očitne nepravilnosti, izpolnil manjkajoče – prazne rubrike, izpolnil naznanilnice nepismenim podnajemnikom) in oddal pooblaščenemu občinskemu uradu. Tam so bile naznanilnice podvržene še enemu pregledu, oz. obvezni občinski reviziji. Občinski revizorji so (naj bi) jih uskladili z zakonom (popravili očitne napake, izpolnili neizpolnjene rubrike), prešteli in pripravili podatke za objavo v SOR.

Cisljatanijsko podeželje oz. večinski del ozemlja, pa je bil popisana drugače. Za urbane centre, ki so bili popisani z naznanilnicami, je bila značilna veliko višja stopnja pismenosti. Na polpismenem in nepismenem (kjer ni bilo šol) podeželju se popis z naznanilnicami enostavno ne bi izšel, ne bi ga uspeli opraviti. Zato je bil uporabljen popis z zapisnicami. Mreža števnih komisarjev, oz. uradnih popisovalcev, praviloma občinskih uslužbencev je (takoj po novem letu) obiskala vse zidane objekte (razen vojaških) in popisala njihovo prebivalstvo. Izpolnjene zapisnice so nato števniki komisarji predali pooblaščenemu občinskemu organu. Le ta je potem (tako kot v primeru naznanilnic) po uradni dolžnosti opravil (obvezno) občinsko revizijo (usklajevanje z zakonom) števne operata ali vseh zapisnic.

Tako kot pri naznanilnicah, so tudi pri zapisnicah občinski revizorji odgovorni za podatke, ki so bili objavljeni v SOR (in drugih uradnih statističnih publikacijah). Država se je ob prenosu bremena popisa na občine zavedala možnosti zlorab

izvajalca, zato je v primeru nepravilnosti predvidela državno revizijo (dela oz. izdelkov občinskih organov). Prvič in zadnjič jo je uporabila ravno v svojem zadnjem popisu.

4 Zlorabe

Šele z poznavanjem poteka popisa so ugotovljive (na podlagi virov) tehnike zlorab, ki so se pri popisu z naznanilnicami nekoliko razlikovale od tehnik, uporabljenih pri popisu z zapisnicami. Večina teh tehnik umetnega zviševanja števila italijansko govorečega prebivalstva, pa ima skupni imenovalec v prilagojeni definiciji občevalnega jezika, oz. v nezakonitem enačenju tega termina s pojmom uradni jezik.²³

Politične igrice okrog popisa so se začele že pri naročanju popisnih listov. Država je dala na izbiro (razpolago) enojezične in dvojezične naznanilnice in zapisnice v desetih uradnih jezikih, občinske uprave pa so odločale v katerem jeziku, oz. v katerih jezikih se bo na njihovem ozemlju popisovalo. Pri delovanju občinskih uprav je opaziti dve osnovni tendenci. Hotele so popisne liste samo v italijanskem jeziku, če pa to ni bilo možno, so raje videle dvojezične nemško–italijanske obrazce z italijanščino na desni strani kot stranski jezik, kot pa dvojezične italijansko–slovenske (ali italijansko–hrvaške) popisne liste, čeprav je na njih italijanščina na levi strani (kot glavni, prvi jezik).

Piranska občinska uprava si je za svojo občino uspela izboriti enojezične italijanske zapisnice, čeprav se je v zalednih vaseh (Nova vas, Padna, Sv. Peter) govorilo izključno slovensko. Med piranskim števnim operatom (približno 1900 zapisnic) sta tudi dve nemško–italijanski zapisnici. Eno je izpolnil poveljnik orožniške postaje na sečoveljskih solinah (državni uradnik), drugo pa števeni komisar ob popisu hiše, v kateri je živela nemško govoreča bogata novopečena Pirančanka.²⁴

V samem mestu Koper so se pri popisu uporabljale večinoma nemško–italijanske zapisnice, za slovensko govoreče zaporniške paznike (državne uslužbenke) so bile zagotovljene italijansko–slovenske, v samostanu sv. Ane, pa so za menihe, rojene v Dalmaciji, uporabili še italijansko–hrvaško zapisnico ali upisnik. Po kriteriju jezika na zapisnicah je bil Koper štirijezično mesto. Slovensko govoreče koprsko podeželje je bilo popisano na dvojezičnih italijansko–slovenskih zapisnicah.²⁵

Tudi tržaška občina bi lahko naročila več italijansko–slovenskih naznanilnic, saj je večina slovensko govorečih oseb popisana na nemško–italijanskih naznanilnicah. Za primerjavo, glavno mesto dežele Kranjske je bilo popisano na dvojezičnih nemško–slovenskih naznanilnicah.²⁶ Na las podobno kot v Trstu, takrat največjem slovenskem mestu,²⁷ je bilo tudi v Gorici.

Uvodoma omenjene "igrice" so se nadaljevale tudi pri delitvi popisnih listov (naznanilnic) med hišne posestnike. Tržaško okolico so še leta 1900 popisovali števeni komisarji (z zapisnicami), leta 1910, pa je bila vsa tržaška občina popisana z naznanilnicami. Občinski uslužbenci so jih puščali kar v vaških gostilnah, tako da si je neki slovensko govoreči gostilničar privoščil šalo in oglaševal star papir.

Če bi do sedaj opisana dejanja še lahko uvrstili med podtikanja, pa se v nadaljevanju začnejo prve (in prave) nezakonitosti. Zaradi različnih načinov popisa so se razlikovale tudi tehnike poneverb, zato si je potrebno ogledati vsakega posebej.

Pri popisu z naznanilnicami je bil hišni posestnik prva oseba, ki je lahko vplivala na rezultate. Če je bil politično motiviran nacionalist, je vsekakor pritiskal na odločitve svojih podnajemnikov in nepismenim vpisoval občevalni jezik po svoji presoji. V izogib tej nevarnosti je slovenska stran ob popisu leta 1910 spodbudila učitelje na privatnih (cerkvenih, Ciril-Methodovih) slovenskih šolah, da so v času popisa dežurali v šolskih stavbah in nepismenim podnajemnikom pomagali pri izpolnjevanju naznanilnic. Naslednja oseba, ki je imela vpliv na rezultate, je bil občinski revizor. Kar je on zapisal oz. preštel, je državni statistični urad objavil (v SOR). Razen v dveh primerih (Trst in Gorica) leta 1910, ko so intervenirali državni revizorji in rezultate (o občevalnem jeziku) popravili.

V Trstu so si občinski organi za obvezno občinsko revizijo jemali polovico leta in njene rezultate objavljali šele poleti. Leta 1900 (oz. 1901) so v tem času klicali na razgovore osebe, ki v rubriki št. 13 niso vpisale italijanski občevalni jezik. Če jim je osebo uspelo prepričati v spremembo občevalnega jezika (zapisa v rubriki št. 13), so v naznanilnico napisali "rettificata lingua d'uso", prečrtali stari jezik in vpisali novi, spreobrnjenec pa se je zraven podpisal ali pa podkrižal v primeru nepismenosti. Podpis ali križec spreobrnjenca je veljal za vso (njegovo) družino. Glede na pogostost omenjenih posegov je bilo spreobrnjenecv kar veliko, kar pomeni, da so nacionalistično usmerjeni izvajalci popisa relativno dobro opravljali svojo nalogo.²⁸

Ta način umetnega spreminjanja jezikovne podobe Trsta pa se jim ne bi izšel v zadnjem popisu leta 1910. Desetletje (1900-1910) med predzadnjim (5.) in zadnjim (6.) popisom je obdobje izrazitega vzpona nacionalizma ter širjenja in utrjevanja nacionalnih idej. Nacionalna zavest je pri slovensko govorečem prebivalstvu toliko napredovala (priprave na popis), da so bile stare tehnike spreminjanja jezikovne slike (oz. statističnega poitalijančevanja) v novem popisu neuporabne. Zato je bila za popis prebivalstva v letu 1910 pripravljena posebna, druga tehnika (taktika). Iredentistični nacional-liberalni izvajalci popisa prebivalstva so se dogovorili za striktno uveljavljanje uradnega jezika. Ker je le ta v Trstu bil italijanski, so osebam, rojenim v Trstu, v rubriki št. 13 upoštevali samo italijanski jezik. Vse druge, najpogostejše "slovenski", so prečrtali in pripisali (lingua d'uso) "italiana". Uporabljali so tudi druge (stare, manj sporne) načine. Npr., če je družinski glavar iz nevednosti v rubriko št. 13 vpisal več jezikov in je to napako hišni posestnik spregledal, je občinski revizor upošteval pač njemu najljubšega.

Pri popisu z zapisnicami so delo podnajemnikov in hišnih posestnikov opravili števniki komisarji. Le ti so pri anketiranju prebivalstva zagotovo propagirali njim všečen jezik in ga tudi čezmerno vpisovali, ker so bili politično motivirani. Osnovna nepravilnost, ki so si jo privoščili izvajalci popisa, je bila v tem, da so zapisnice izpolnjevali s svinčnikom, ki se ga da izbrisati. Medtem, ko oddaja s svinčnikom izpolnjenih naznanilnic sploh ni bila možna, je bilo izpolnjevanje zapisnic na ta način splošno razširjena praksa. Tako so izpolnjene piranske zapisnice in glede na pritožbe iz zaledja Poreča (pazinska škatla) je bilo tako tudi tam. Le koprski števniki operat je bil izpolnjen pravilno (s črnilom). Koper je bil glavno mesto z veliko državne uprave in tam si občinski uradniki niso upali goljufati. Zanimiv je števniki komisar, ki je popisal k. o. Savudrija. Vse prebivalce omenjene k. o. je popisal s svinčnikom, le stražnike (državne uslužbenke) z orožniške postaje v pristanu ob solinah (Porto Madonna) je popisal pravilno, s črnilom. Ali je ves pribor, pero in črnilo, nosil s seboj samo zaradi njih? Kot je že omenjeno, je pod drugo pravilno izpolnjeno piransko zapisnico (od 1900) podpisan državni uradnik.

Naslednja nepravilnost (zloraba) se kaže pri vpisovanju dveh jezikov v rubriko št. 13. Če si je števni komisar prebral navodila za izpolnjevanje (goriška škatla), je točno vedel, da v omenjeno rubriko lahko vpiše le enega od desetih uradnih jezikov. Torej, dvojezičnemu anketirancu je števni komisar vpisal oba jezika, njegov nadrejeni v matičnem uradu, pa je potem pri obvezni občinski reviziji upošteval samo enega, seveda njemu ljubega (všečnega). Na piranskih zapisnicah ima dva jezika vpisano 118 oseb.

Enak učinek so števni komisarji dosegli tudi tako, da so rubriko o jeziku pustili prazno. Kar je bilo popolnoma nezakonito, razen če (ko) anketirana oseba ni bila rezident Cislajtanije. Te vrste nepravilnosti je bilo deležno približno 300 Pirančanov.²⁹

Pravzaprav sta Savudrija in Kaštel zaradi ohranjenih zapisnic ('preživelo' je vseh 229 kaštelskih in 69 savudrijskih hišnih števil) edinstvena primera za ponazoritev nepravilnosti, ki so si jih privoščili izvajalci in najboljši dokaz za relativnost podatkov v rubrikah št. 13.

Viri pričajo, da so občinski revizorji v omenjenih k. o. abstrahirali 50 oseb (ali 2,5 % prebivalstva), čeprav so jih števni komisarji popisali. Presenetljiva pa je tudi diskrepanca v rezultatih za rubriko št. 13, torej razlika v seštevkih števnih komisarjev in občinskih revizorjev (SOR za leto 1910).³⁰ Na Kaštelu je števni komisar v rubriko št. 13 kar 904 krat vpisal besedo "italiana", 55 krat "slovena", 64 krat "serbo-croata" in 254 krat "slava", v SOR pa je zabeleženih 812 italijansko, 362 slovensko in 71 srbohrvaško govorečih oseb. Občinski revizor je torej nekoliko znižal rezultate pretirane vneme števne komisarja in prikazal manjše (toda še vedno prenapihnjeno) število oseb, ki so (naj bi) občevale v italijanskem jeziku. Ker največkrat uporabljen pojem za označevanje slovansko govorečega prebivalstva ("slava") ni bil med desetimi uradnimi jeziki, sploh ne bi smel biti vpisan v rubriko.³¹ Piranski občinski revizor je ta problem rešil tako, da je uporabnike tega neobstoječega jezika uvrstil med slovensko govoreče prebivalstvo. In tako je bila z eno uradniško potezo rojena slovenska manjšina na Kaštelu.

Števni komisar, ki je popisal Savudrijo (tisti, ki je nosil pisalni pribor), je 390 krat vpisal "italiana", 39 krat "slovena" in 1 krat "tedesca". Nemško govorečo hišno pomočnico je piranski občinski revizor enostavno odmisli in tako kot na Kaštelu nekoliko znižal pretirano število italijansko govorečih prebivalcev (na 371) ter posledično dvignil število uporabnikov slovenskega jezika (na 66). Skupni imenovalec tistih 39 slovensko govorečih oseb (pet družin)³² je bilo dejstvo, da so živeli na svoji lastniški (od veleposestnikov kupljeni) zemlji. Samo njim je popisovalec dovolil govoriti slovensko.

Morje kolonov s slovansko zvenečimi priimki, ki se večinoma končajo na "ich" (ić),³³ pa ima vpisan jezik zemljiškega posestnika, za katerega so delali. Poleg tega je bila večina savudrijskih Slovanov priseljena s hrvaško govorečih teritorijev, tako je tudi v Savudriji slovensko manjšino ustvaril italijansko govoreči uradnik, ki ga razlika med uporabniki slovenskega in (srbo)hrvaškega jezika sploh ni zanimala, ker so zanj itak vsi bili "ščavi" (schiavi che parlano idioma slavo).

Vse te nedoslednosti in nepravilnosti ("igrice") kažejo na to, da so imeli občinski revizorji jezikovno sliko že sestavljeno, še preden so se števni komisarji odpravili na teren. Števni komisarji so na terenu izpolnjevali navodila občinskih revizorjev in jim tako lajšali zlorabe. Timsko delo, torej. V tem kontekstu je omembe vredna piranska

zapisnica z naslovom Arze 956. Na njej je v izvenrubrični opombi na prvi strani števniki komisar zapisal: "dal 800-956 46 slov.". In res je od hišne št. 800 do hišne št. 956 (k. o. Piran-okolica) natanko 46 osebam vpisal slovenski občevalni jezik. Slovensko govoreče osebe je štel sproti, da jih ne bi naštel preveč. Podobno se je dogajalo nemško govorečim v mestu. Številne osebe z germansko zvenečimi priimki, rojene v nemško govorečih deželah, imajo vpisan italijanski jezik.³⁴

Da so bili izvajalci popisa dogovorjeni, kažejo enake zlorabe v zaledju Poreča. Poreški odvetnik Ivan Zuccon je (07. 02. 1911) v imenu Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri sestavil pritožbo, v kateri izvajalce popisa obtožuje, da pišejo s svinčnikom, da puščajo rubrike prazne, da v rubriko št. 13 vpisujejo pojem slava in druge neveljavne izraze, torej da uporabljajo enake ali zelo podobne tehnike statističnega poitalijančevanja kot Pirančani. Državni poslanec prof. Matko Mandić je vodil deputacijo iz Grožnjana, ki se je Okrajnemu glavarstvu v Poreču (13. 01. 1911) pritožila, da so števniki komisariji vpisovali italijanski jezik v nasprotju z navedbami hrvaško govorečih prebivalcev. Razjarjeni prebivalci Livad, nezadovoljni s potekom popisa v njihovem kraju, so na Okrajno glavarstvo v Poreču (18. 01. 1911) naslovili dopis, v katerem občinskega tajnika v Oprtlju obtožujejo mnogih nezakonitosti. Da mnoge anketirane prebivalce sploh ne sprašuje po občevalnem jeziku, da uporablja navaden svinčnik namesto črnila, da podatke za nekatere osebe piše na bel, prazen papir in ne v zapisnico ter da zavaja prebivalstvo z vprašanjem, ali govori "serbo-croato" ali "italiano-istriano".

5 O revizijah v letu 1910 (oz. 1911)

Zadnji habsburški popis v Cislajtaniji je imel kritični datum 31. 12. 1910, izveden pa naj bi bil do konca januarja 1911. Da ni povsod vse gladko teklo dokazuje pazinska škatla. V njej so dokumenti, ki pričajo, da do konca marca Poreč in Grožnjan še nista bila popisana v celoti. V večjih mestih so si občinski revizorji za občinsko revizijo vzeli več časa in zbirne rezultate objavili šele poleti.³⁵ Le teden dni po objavi tržaških rezultatov je država obvestila tržaško občino, da bo revidirala delo njenih uslužbencev. Še pred tem je od občine zahtevala ves tržaški števniki operat in ga tudi dobila. Jeseni 1911 je osem državnih uradnikov³⁶ začelo z delom, ki pa resnici na ljubo, ni bilo kdo ve kako težko. Le popravke občinskih revizorjev so vračali v prvotno stanje. Najbolj pogosto so iz italijanščine vračali v slovenščino (19.000 primerov od 23.000).³⁷ Kjer so občinski revizorji prečrtali prvotni vpis "slovenski" in pripisali "italiana", so državni revizorji udarili (zeleni) pečat z napisom "Slovenisch". Tako so število slovensko govorečih Tržčanov dvignili za omenjenih 19.000 oseb, s 37.000 na 56.000. Poleg tega je vsak državni revizor na vsako revidirano naznanilnico vtisnil še pečat s svojim imenom (priimkom). V Gorici so imeli celo obrazec, ki so ga izpolnjevali tisti popisani prebivalci, ki se niso strinjali z odločitvami občinskih revizorjev. Bilo jih je 5.000, od teh 4.000 slovensko govorečih.

Revizije tržaških in goriških naznanilnic so bile uspešne, niso pa bile edine. Oz. bile so edine uspešne, kajti država je revidirala tudi nekatere zapisnice, toda brez rezultatov. Na podlagi revizorjevih žigov³⁸ lahko ugotovimo, da so bile revidirane tudi vse (vseh 620) koprške zapisnice iz tržaškega državnega arhiva, toda napaka je bila opažena le na eni hišni številki, ki je bila popisana z dvema zapisnicama. To je bil (že omenjeni) samostan sv. Ane, kjer je števniki komisar vsem petindvajsetim redovnikom in obema posloma vpisal italijanski jezik.³⁹ Le tega je državni revizor 17 krat prečrtal, ter 10 krat vpisal "slovena" in 7 krat "croata". To je bila sicer revizorjeva napaka, ker bi moral vpisati srbohrvaški jezik, toda očitno so državni uradniki razliko med tema

dvema jezikoma dobro poznali, saj dejansko vsi, ki imajo vpisan (samo) hrvaški jezik izvirajo iz hrvaških krajev. To trditev podpira tudi nemško govoreči poveljnik orožnikov na sečoveljskih solinah, ki je pri izpolnjevanju zapisnice za svojo enoto ravnal enako kot njegov koprski sodelavec.

Zaradi pogostih pritožb iz poreškega zaledja, je državni revizor Bartolomeo Fava interveniral v Grožnjanu (13. 01.), Motovunu (17. 01.), Vižinadi (20. 01.), Sv. Nedelji (20. 01.), Kaštelirju (20. 01.) in Šterni (24. 01.), dr. Carlo Kohenlehen pa v Livadah (27. 01.), toda brez rezultatov. Njuna ocena je bila, da so vse pritožbe irelevantne in po njunem ni bilo opaziti večjih nepravilnosti oz. hujših kršitev.

Prvo (logično) vprašanje, ki se vsiljuje pri državnih revizijah je, zakaj je država reagirala z revizijami šele leta 1910 (oz. 1911), pri četrtem popisu z rubriko o jeziku, ko pa je za nepravilnosti vedela že od prvega popisa s to rubriko (1880)? Zakaj je čakala 30 let in zakaj ni intervenirala že leta 1890, ali vsaj leta 1900? Na to, da rezultati popisov ne odražajo dejanskega stanja na terenu, je prvi uradno oznanil virilist v poreškem (istrskem) regionalnem parlamentu msg. Andrea Šterk leta 1881.⁴⁰ Vključil se je v debato o uradnem jeziku v istrskih javnih ustanovah in od prisotnih zahteval, da za določanje uradnega jezika ne jemljejo podatke iz minulega popisa, ker so netočni, saj so v njem kot italijanska označena nekatera naselja, v katerih je sam maševal v hrvaškem jeziku. Skoraj nepotreben je stavek, da je tisto, kar je vedel virilist, vedela tudi državna uprava, saj so bili virilisti njena podaljšana roka v regionalnih parlamentih. In istrski deželni zbor jih je glede na število prebivalstva imel daleč največ v državi, ravno zaradi (pre)močnih italijanskih nacionalistov (nacional-liberalcev).⁴¹

Pojavlja se še več vprašanj. Če je država že vedela, da se povsod in na veliko goljufa, zakaj ni revidirala vsega popisa? Zakaj samo Trst in Gorico? Zakaj so bile revizije naznanilnic uspešne, zapisnic pa ne? Oz., koliko in kako bi morali piranski občinski uradniki še zlorabljeni pooblastila, da bi bili deležni državne revizije? Kakšen je bil sploh cilj te revizije? Je bil dosežen?

Da bi dobili pravilne odgovore na vsa ta vprašanja, je treba odmisлити uveljavljeno tezo, da je revolt slovenskih nacionalistov sprožil državno revizijo, da so torej slovenski nacionalisti vzrok in povod za revizijo, oz. da je obravnavana revizija habsburško notranjepolitično vprašanje.⁴² Odnos Habsburžanov do italijansko govoreče manjšine na svojem ozemlju je bil pogojen z njihovimi političnimi odnosi s kraljevino Italijo. Z njo in Nemčijo so zaradi in proti Rusiji leta 1882 sklenili vojaško zavezništvo. Vsako drezanje v italijansko manjšino bi lahko ogrozilo ta njihov zunanjepolitični projekt, zato so lahko italijanski nacional-liberali pri popisih goljufali po mili volji. Najboljši dokaz za to trditev je vinska klavzula, ki je zaradi habsburških zunanjepolitičnih koristi uničevala primorskega kmeta, ne glede na jezik, ki ga je le ta govoril.

Potem pa je prišlo do dogodka, ki ga je dr. Rybař v dunajskem parlamentu opisal kot "praznik ljubavi v Racconigi".⁴³ Lahko bi mu rekli tudi težka klofuta habsburški diplomaciji. Ruski car Nikolaj II. je oktobra 1909 obiskal italijanskega kralja Vittoria Emanuela III.⁴⁴ In v tem kontekstu je potrebno gledati na revizije popisa prebivalstva v letu (oktobra, natanko dve leti po ljubavnem sestanku) 1911. Te revizije niso nič drugega, kot habsburški odgovor na rusko-italijansko zблиževanje.⁴⁵ Kaj pa je bil glavni dosežek revizije? Pustimo ob strani 23.000 slovensko govorečih več, večja številka je 28.000 italijansko govorečih manj. Z revizijo je habsburški cesar (in kralj) dopovedoval italijanskemu kralju, da je število italijansko govorečega prebivalstva v

njegovi državi odvisno samo in edino od njega. Zato so uspešno revidirali samo velika mesta, kjer so z relativno malo truda prišli do relativno velikih rezultatov (števil). Trošenje denarja za ugotavljanje neke jezične resničnosti ali stvarnosti (dejanskega stanja) za Habsburžane ni imelo smisel. V bistvu je ta državna revizija zvenela kot vprašanje avstrijskega cesarja (in madžarskega kralja) Franca Jožefa svojemu sosedu in (kvazi) vojaškemu zavezniku Vittoriju Emanuelu, ali še drži podpis njegovega očeta Umberta I. na tistem kosu papirja iz leta 1882. Odgovor je dobil čez slaba štiri leta. Na soški fronti.

Če se povzame, je revolt slovenskih nacionalistov bil samo povod za revizijo v letu 1911, vzrok zanjo, pa je bilo habsburško zunanjepolitično vprašanje. Tako kot so izvajalci popisa vnaprej vedeli za njegove rezultate v rubriki št. 13, tako je tudi država predvidela revizijo (kakšno leto), še preden se je popis sploh začel. In to je domneval tudi de Castro pred več kot pol stoletja, ko se mu je zdelo čudno, da je država napovedala revizijo že en teden po objavi občinskih rezultatov. Po njegovem v državi s tako togo administracijo to ne gre tako hitro. Zaključiti se lahko z ugotovitvijo, da je revizijam navkljub popis iz leta 1910 še ena zmaga italijanskega nacional-liberalnega pogleda na svet, oz. Primorje.⁴⁶

6 Standardna napaka avstrijske statistike

Tudi ta napaka je zaznavna izključno s preučevanjem izvirnega gradiva, torej popisnih listov. Avstrijska uradna statistika je vse posle (ital. servo, serva, prestaservizi) uvrščala med neproduktivno prebivalstvo brez lastnih dohodkov, kar pa ne ustreza pogledu, ki ga nudijo zapisnice in naznanilnice. V gospodarskih rubrikah popisnih listov ima vsak posel pripisano še besedo "salariato", kar pomeni, da je bil plačan za svoje delo. Torej pripada skupini aktivnih prebivalcev z lastnimi dohodki. Skorajda ni gospodarske panoge, v kateri ne sodelujejo tudi posli. Najdemo jih v (dobro stoječih) gospodinjstvih, na polju, v samostanih, župniščih, gostilnah, trgovinah, poštah, bankah, (državnih) železniških in orožniških postajah ... Po grobih izračunih je vsaj odstotek (zelo razvitega) piranskega gospodarstva slonel na njihovih plečih.⁴⁷ Če (ko) se ta odstotek odšteje od neaktivnega prebivalstva in se ga prišteje k aktivnemu, se dobi (približno dve odstotna) standardna napaka habsburške moderne statistike.

7 Sklep

Večina občinskih svetov dvojezičnega avstrijsko ilirskega Primorja je bila vso ustavno dobo trdno v rokah iredentističnega nacional-liberalnega političnega kroga. Takšni občinski sveti so ustoličevali občinske uprave, ki so izvajale popise. Viri nam nazorno kažejo, kako težko (skoraj nemogoče) se je bilo upirati skušnjavam (zlorabam), saj je le koprsko gradivo korektno izpolnjeno. Pri vseh drugih virih je opaziti tendencioznost izvajalca oz. njegovo željo, da bi v rubriko o jeziku čim večkrat vpisal besedo "italiana".

Najbolj pogosto je podlaga te tendencioznosti nezakonito enačenje pojmov občevalni in uradni jezik. Ker je v Trstu uradni jezik italijanski, so vsem v Trstu rojenim osebam vpisovali italijanski občevalni jezik (in druge prečrtavali). Na Savudriji katere (vele)posestniki so bili Pirančani, imajo slovenski jezik vpisan le kmetje na svoji zemlji, oz. na od veleposestnika kupljeni posesti.

Sistem popisa je izvajalcu ponujal neomejene možnosti zlorab in ta, nacionalno politično motiviran, jih je neomejeno (in neomajno) izkoriščal. Posledice tega izživiljanja se kažejo v jezikovni sliki Primorja, ki jo prikazuje SOR.

Državna revizija popisa v letu 1911 je razkrila ogromno nepravilnosti oz. zlorab in zmanjšala število italijansko govorečih prebivalcev, toda revidirani so bili samo nekateri kraji, goljufalo (poneverjalo) pa se je skoraj povsod na večjezičnih ozemljih. Kljub temu, da so slovenski nacionalisti v Trstu (in Gorici) slavili, je bil popis, v celoti gledano, (še ena) velika zmaga nacionalno-liberalnega tabora, saj mu je (še enkrat) uspelo vsiliti svoj pogled na svet oz. svojo jezikovno podobo predvsem jezikovno mešanih teritorijev.

Posledice zlorab so bile daljnosežne, ker so se rezultati popisa iz leta 1910 uporabili po drugi svetovni vojni za določanje italijansko-jugoslovanske (slovenske) državne meje. Še stoletje pozneje je ta popis zelo aktualen, saj so se nanj sklicevali tudi pri določanju nove (postjugoslovanske) slovensko-hrvaške državne meje.

Poleg navedenih namernih zlorab, je delo na ohranjenih primarnih virih omogočilo še odkrivanje čisto sistematičnih napak avstrijskih državnih organov, kot je opisana standardna napaka pri poslih. Pa ne samo to. Popisni listi dokazujejo, da je rek "erare humanum est" standardni spremljevalec popisov. Na primer, če v SOR (za leto 1910) piše, da ima Nova vas nad Dragonjo v piranski občini 251 prebivalcev, v popolnoma ohranjenem števni operatu za omenjeno vas pa jih je vpisano (z vsemi podatki) 252, komu gre verjeti? Uradni statistiki ali lastnim očem?

Nacionalno vprašanje je v avstro-ogrski monarhiji hromilo delovanje tako državnega, kot deželnih parlamentov. Še posebno istrskega. V težnji po nacionalnem kompromisu je bilo potrebno v Istri (med drugim) določiti nove občinske meje, saj so se slovenske in hrvaške vasi v zaledju hotele odcepiti od italijanskih obalnih mest in se združiti v vaške občine. Večina novih istrskih občinskih meja je bila dogovorjenih, zanimivo pa je, da so se največje nepravilnosti pri popisu leta 1910 dogajale v k. o., kjer do dogovora še niso prišli, kot npr. na Kaštelu. Tu so števni komisarji družinam z enakimi priimki vpisovali različne jezike. Celo članom iste družine. Tako se lahko predvideva, da je statistična italijanizacija uporabljena kot sredstvo za doseg politično motiviranim izvajalcem vsečnih novih občinskih meja.

Ker se je po vsej Cislajtani popis opravljal na enak(a) način(a), obstaja velika verjetnost, da so se na podobnih večjezičnih ozemljih dogajale podobne zlorabe. Možno je npr., da so v Galiciji poljsko govoreči popisovalci zmanjševali število ukrajinsko govorečih oseb, ali pa, da so nemško govoreči števni komisarji enako delali z italijansko govorečimi južnimi Tirolci. Vendar so to samo hipoteze, ki jih bo potrebno še potrditi (ali ovreči). Vsekakor pa bo to možno samo na podlagi izvirnega gradiva, zapisnic in naznanilnic, če se jih je le kaj ohranilo. Velja pač, kar je avtor tega članka že večkrat zapisal: vsak popisni list avstrijskih modernih popisov je zgodovinski biser, ki nudi nova spoznanja o kraju, času in razmerah, v katerih je nastal.

Opombe

¹ Švedska in Finska leta 1749 ter Danska in Norveška leto pozneje. V 18. st. še ZDA, pred Habsburžani pa Francija (1831), Anglija (1841), Belgija (1848) in Švica (1850).

² Pletikosić, Pregled arhivskega pragradiva, str. 163-180.

³ Vsak podnajemnik je v naznanilnico moral vpisati, koliko plačuje hišnemu lastniku za najem stanovanja. Tako je država s pomočjo popisa ugotavljala dohodke hišnih lastnikov in jim na tej

podlagi odmerjala davek. Zato se je z vsakim popisom večalo število mest, popisanih z naznanilnicami.

⁴ "Izpolnjevanje obravnavane rubrike oz. popis prebivalstva nasploh je bil vedno in povsod tendencialen, saj ga je izvajal in revidiral politični organ s političnimi pretenzijami, kar mu je dajalo politične razsežnosti." Brix, *Številčna navzočnost nemštva*, str. 299.

⁵ Hobsbawm, *Nacije in nacionalizem*, str. 119.

⁶ Serdar, *Popis stanovništva*, str. 200.

⁷ To je bila politična odločitev, ki ji je stroka nasprotovala. Takrat vodilni avstrijski statistik Adolf Ficker je bil za družinski jezik. Zwitter, *Nacionalni problemi*, str. 22.

⁸ Kar je razvidno iz arhivskega gradiva, saj literatura pozna samo tržaško in goriško (državno) revizijo.

⁹ V nemščini Anzeigezettel, italijanščini carta di notificazione in hrvaščini prijavnica.

¹⁰ Aufnahmsbogen, foglio di censimento, upisnik.

¹¹ Nemški, češki, moravo-slovaški, poljski, maloruski, slovenski, srbo-hrvaški, italijanski, romunski in madžarski. Ti jeziki so tudi na vseh avstro-ogrskih bankovcih. Nemški in madžarski na sprednji, ostali pa na hrbtani strani.

¹² Archivio Generale del Comune di Trieste. Censimento 1910.

¹³ Archivio storico provinciale di Gorizia. Censimenti. Censimento 1910 (buste 106-124).

¹⁴ Pokrajinski arhiv Koper, SI PAK PI 758. Občina Piran. II. avstrijsko obdobje. Popis prebivalstva 1910 (t. e. 30, 31, 32, 33).

¹⁵ Archivio di Stato Trieste. Capitanato distrettuale di Capodistria (buste 214a in 214b).

¹⁶ Pravzaprav polovica škatle. Državni arhiv Pazin. HR DAP 0446. CK kotarsko poglavarstvo u Poreču, Spisi-kut. 156, 1911.

¹⁷ Archivio di Stato Gorizia. Archivio storico del comune di Gorizia. Serie: Fascicoli separati (1802-1926). Censimento 1910.

¹⁸ Vzorčna naznanilnica, zaradi katere je ta goriška škatla sploh obravnavana kot vir, je izpolnjena v slovenščini. (Podučilo, kako je treba izpolnjevati naznanilnice – busta 1376)

¹⁹ De Castro, La revisione luogotenenziale.

²⁰ Vidmar, Slovensko meščanstvo v Gorici.

²¹ Pletikosić, *Popis stanovništva*.

²² Število mest, ki so jih popisovali z naznanilnicami je raslo iz popisa v popis. Leta 1857 in 1869 so tako popisali le Brno, Dunaj, Gradec, Prago in Trst. Leta 1880 so se jim pridružila dunajska in praška predmestja ter Liberec (Reichenberg), Lvov in Krakov, leta 1890 pa je bilo takšnih krajev že 19, med njimi Celovec in Maribor. Leta 1900 se je njihovo število povzpelo na 60. Takrat so naznanilnice izpolnjevali tudi v Idriji. Omenjeno je že, da je leta 1910 z naznanilnicami popisana vsa tržaška občina.

²³ Do enakih ugotovitev je prišel tudi de Castro: "Gli ufficiali di censimento cercarono di interpretare la Umgangssprache nel modo più favorevole per la maggioranza italiana" (*La revisione*, str. 139). Ali kot piše Grafenauer: "...je opredelitev 'občevalnega jezika' kot jezika, ki se uporablja v javnosti, zlorabljana v avstrijskih razmerah za prikrievanje resničnega etničnega stanja v pokrajinah z neenotno narodnostno sestavo s strani tistega naroda, ki je bil premočen v političnem pogledu in 'starejši' po svoji kulturni (šolski, literarni, časniški itd.) uveljavljenosti v vsakdanjem življenju. V Istri so bili to seveda Italijani." (*Miti o Istri*, str. 13).

²⁴ Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, SI PAK PI 758, Občina Piran, II. avstrijsko obdobje, Popis prebivalstva 1910, t. e. 30, 31, 32 in 33.

²⁵ Archivio di Stato Trieste, Capitanato distrettuale di Capodistria (buste 214a in 214b).

²⁶ Hranijo jih v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (45 snopičev).

²⁷ Na začetku 20. stoletja je v Trstu govorilo slovensko približno dvakrat več ljudi kot v Ljubljani.

²⁸ Archivio Generale del Comune di Trieste. Censimento 1900.

²⁹ Rubriko je imel prazno (pravilno) tudi takrat triletni Diego de Castro, ker je bil ogrski državljani, čeprav Ogrske nikoli ni videl. Njegov oče je namreč več kot desetletje poučeval na (ogrski) Reki in s tem avtomatično zase in svojo družino pridobil ogrsko državljanstvo. Pletikosić, *Diego de Castro*, str. 197-210.

³⁰ Spezialortsrepertorium 1910, str. 39.

³¹ Piranski števeni komisarji so ga vpisali 355 krat. 254 krat na Kaštelu in 101 krat na ozemlju od mestnega obzidja do reke Dragonje.

³² Medizza iz Lanišča, Mamilovich iz okolice Materije, Pockai iz okolice Postojne ter Penco in Zudich iz Buzeta.

³³ Babich, Bursich, Denich, Dobrilovich, Lonzarich, Mavrich, Mamilovich, Mrau, Muschich, Nemaz, Nesich, Ocovich, Paoletich, Paolich, Rasman, Sirotich, Vuch, Zattich ...

³⁴ Tatzber (Bernhardstal), List (Boldamsdorf), Wertzner (Vienna-Dunaj)...

³⁵ Občinska revizija tržaškega števnege operata za leto 1910 je potekala od 17. 01. do 20. 07. 1911.

³⁶ Hauffen, dr. Kaltenegger, Lederer, Müller, Pfeiffer, Premerl, dr. Schlogl in Zois.

³⁷ Bolj podrobno o tem v: Pletikosič, *Revizije popisa*, str. 477-482.

³⁸ Državni revizor koprškega števnege operata "der k.k. Bezirkshauptmann Rosseny" je pečatil z rdečo tinto, medtem ko so tržaški revizorji z zeleno.

³⁹ Prior samostana (Matteo Cociancich) je bil slovensko govoreči domačin iz Marezig. Lahko se domneva, da je njegova pritožba sprožila (neuspešno državno) revizijo. Samostan sv. Ane je imel dve hišni št. (514 Calle della fornace in 515 Piazzale st. Anna). Šicer pa so se nad delom števnih komisarjev pritoževali tudi prebivalci Bertokov, Pobegov in Škofij (Grafenauer, Miti o Istri, str. 13).

⁴⁰ Šterk, *Relazione generale*, str. 82-84.

⁴¹ Trije škofi (tržaško-koprski, poreško-puljski in krški) so tvorili 10% deželnege zbora. Melik, *Istrski deželni zbor*, str. 635; Žitko, *Avstrijsko primorje*.

⁴² Marušič, *Zgodovinski pogledi*, platnica.

⁴³ Rustja, *Otokar Rybač*, str. 134. Rybač je bil tržaški državni poslanec v dunajskem parlamentu.

⁴⁴ Potemkin, *Historija diplomacije*, str. 177.

⁴⁵ Oz. na devijacijo italijanske zunanje politike. Potemkin uporabi besedo "revanš".

⁴⁶ Kljub temu, da je ta popis italijanska stran označila kot "il censimento più favorevole per gli Slavi".

⁴⁷ Serva, presta servizi, servizio domestico, servo rurale, servo di casa, serviano pubblico, servo di banca, servo in stazione ferroviaria, serva cameriera a trattoria... Na piranskem krasu (Kaštel in Savudrija) je bil posel vsaka petdeseta oseba, v mestni okolici vsaka stota, v mestu pa skoraj vsaka štirideseta.

Viri

Archivio di Stato Gorizia, Archivio storico del comune di Gorizia, Serie: Fascicoli separati (1802-1926), Censimento 1910 (busta 1376).

Archivio di Stato Trieste, Capitanato distrettuale di Capodistria (buste 214a in 214b).

Archivio Generale del Comune di Trieste. Censimenti, Censimento 1900.

Archivio Generale del Comune di Trieste. Censimenti, Censimento 1910.

Archivio storico provinciale di Gorizia, Censimenti, Censimento 1910 (buste 106-124).

Državni arhiv Pazin, HR DAP 0446, CK kotarsko poglavarstvo u Poreču, spisi-kut. 156, 1911.

Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, SI PAK PI 758, Občina Piran, II. avstrijsko obdobje, Popis prebivalstva 1910, t. e. 30, 31, 32 in 33.

Zgodovinski Arhiv Ljubljana, Popisi prebivalstva, Popis prebivalstva 1910.

Literatura

Brix, E. (1987). Številčna navzočnost nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitvanije med leti 1848 do 1918: Problemi narodnostne statistike. *Zgodovinski časopis*, 41(2), 297-308.

De Castro, D. (1977). La revisione luogotenenziale del censimento austriaco del 1910 a Trieste. *Rivista Italiana di economia demografia e statistica*, 31, 137-180.

- Grafenauer, B. (1993). Miti o Istri in resnica istrskega polotoka. *Acta Histriae*, 1, 9-52.
- Hobsbawm, E. (2007). Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost. Ljubljana.
- Marušič, B. v: Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910, (Ljubljana 2012), zadnja platnica.
- Melik, V. (1999). Istrski deželni zbor. *Acta Histriae*, 7, 633-638.
- Pletikosić, I. (2006). Revizije popisa prebivalstva Trsta iz leta 1910. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 16(2), 477-482.
- Pletikosić, I. Diego de Castro in popis prebivalstva leta 1910, v: *Acta historica adriatica* 6 (2011), str. 197-210.
- Pletikosić, I. Pregled arhivskega pragradiva in objav o popisu leta 1857 za Istro, v: Prvi moderni popis prebivalstva v Istri, *Histria colloquium* 3 (2012), str. 163-180.
- Pletikosić, I. (2017). Popis stanovništva u piranskoj općini 1910. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Dubrovnik.
- Potemkin, V. P. Historija diplomacije, I. svezak, (Zagreb, 1951).
- Rustja, P. (2003). Otokar Rybař v dunajskem parlamentu, II. del. Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 37.
- Serdar, V. Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857, v: *Statistična revija* 1/2 (1951), str. 197-208.
- Spezialortsrepertorium für das Österreichisch-Illyrische Küstenland. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. (Dunaj 1918).
- Studen, A. (1995). Stanovati v Ljubljani. *Studia Humanitatis*, Ljubljana.
- Šterk, A. Relazione generale della giunta alla Dieta Provinciale del margraviato d'Istria sulla gestione alla chiusa della sessione dell'anno 1881 in poi. Resconto stenografico della VI. seduta della Dieta provinciale dell'Istria, 06.09. 1881. (Poreč 1881).
- Vidmar, J. (2006). Slovensko meščanstvo v Gorici (od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne). Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana.
- Zwitter, F. (1962). Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana.
- Žitko, S. (2016). Avstrijsko primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861-1914). Inštitut IRRIS - Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper.

Summary

The original archival material, notes and notices of the Austrian modern censuses, from which the official Austrian statistics drew their results, offer a new view of the reality at that time, which in some conclusions differs significantly from the hitherto established views.

From the analysis of the discussed census sheets, it follows that the census implementers, i.e. the municipal officials, had a linguistic picture of Primorje drawn up even before they went to the field to conduct a census of the population. They had scissors and canvas in their hands to achieve their political pretensions and could not resist the temptation.

Just as the municipal administrations knew the results in the sections on language in the future, the state administration also anticipated the state audit even before the census began. The explosion of discontent among Slovenian nationalists after the announcement of the municipal results was only an occasion for the revision, but not the cause. Only this was a deviation of Italian foreign policy and its rapprochement with Russia. It follows that the state revision of the census in 1911 is essentially an Austrian foreign policy issue.

The last discrepancy presented between the official data and the results of the author's analysis of the census sheets concerns transactions. Official statistics place them among the population without their own income, while archival material testifies that they were paid for their work. This discrepancy is referred to as the standard error of Habsburg modern statistics.

Moderni habsburški popisi prebivalstva v Cislajtaciji in njihove zlorabe v avstrijsko-ilirskem Primorju iz perspektive ohranjenih popisnih listov (zapisnic in naznanilnic)